

Гнидка Катерина Олександрівна

*здобувач Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(м. Київ)*

kate_mate@mail.ru

У статті досліджується феномен «пограниччя культур» як умова формування своєї етнічної ідентичності в регіоні та особливого порубіжного типу самосвідомості в стиковому багатокультурному просторі на прикладі явища «буковинізму», що був сформований наприкінці XVIII ст. на території Буковини.

Ключові слова: пограниччя, кордон, етнічна ідентичність, зіткнення культур, порубіжний тип свідомості, історична пам'ять, «буковинізм», мультикультуризм,

Останнім часом регіональна спрямованість дослідження різноманітних культурних явищ активно використовується провідними світовими науковцями. У цьому контексті феномен «пограниччя культур» яскраво відображає сучасний стан культури регіонів, зокрема тих, що межують з іноземними державами та постійно зіштовхуються з їх культурними системами. З давніх часів проблема кордону й пограниччя турбувало всіх політиків та громадських діячів, оскільки тут існують ризики, пов'язані зі стиковою взаємодією різних ментальностей, культурних стереотипів, норм поведінки тощо. Наявність кордону з іноземними державами обумовлює формування особливого пограничного типу культури та поліетнічної самосвідомості в регіоні. Відтак актуальним є дослідження становлення і розвитку пограничної культури й порубіжної ідентифікації населення шляхом застосування концепції пограниччя, котра дозволяє пояснити специфіку створення етнічної ідентичності в регіоні, а також порубіжного типу свідомості, що безпосередньо впливає на формування власне регіональної культури.

Функціонування порубіжних історико-етнографічних регіонів нерозривно пов'язане з феноменом пограничної культури, оскільки вона сприяє міжкультурній взаємодії і синтезу. Пограничні культури – це, головним чином, поліетнічні об'єднання, що сформувалися протягом багатьох століть в результаті симбіозу – синтезу не тільки споріднених, але й генетично відмінних культур. В даному контексті поліетнічний простір визначається як, по-перше, специфічна частина світового простору, що володіє переважною полікультурністю, по-друге, культурний розвиток конкретних країн і регіонів, які стали полікультурними внаслідок певних політичних та економічних

стратегій. Полікультурний простір як реальне відмінне об'єднання і характеристика сучасної цивілізації, котра має у своїй суті багатозаровість суспільного життя, матеріалізується в міжкультурних комунікаціях і діалозі культур, що представляє безперервну динаміку його розвитку [8, с. 16-17].

Сьогодні у світовій науці пограниччя розглядається вже не як фізичний простір, а заселений простір. Воно соціально освоєне, осмислене і проінтерпретоване людьми, що населяють його. Розуміння пограниччя як соціокультурного явища український вчений В. Кочан обґрунтовує на таких його особливостях як: пограниччя є територіально прив'язаним, виступає як специфічний регіон та володіє власною динамікою розвитку. Ці особливості дають можливість досліджувати пограниччя у трьох аспектах. Перший демонструє соціокультурний підхід, відповідно до якого прикордоння – це контакти між двома і більше етнокультурними групами, котрі локалізовані в спільному просторі. Другий реалізує просторово-географічний підхід, що вивчає пограниччя як територію, яка знаходиться поблизу кордону й далеко від центру. Третій аспект фокусує увагу на тому, що пограниччя – це місце формування певного типу особистості прикордонного суспільства та її специфічної самосвідомості [13, с. 10-11].

У сучасній науці пограниччя виступає вже не як фон, а як самостійний дослідницький об'єкт із власним способом буття, підкреслила доктор історичних наук, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії НАН України Ярослава Верменич. Саме таке бачення проблеми відповідає новітнім, антропоцентристським тенденціям розвитку сучасного суспільства. Досліджуючи феномен пограниччя вона звертається здебільшого до польських науковців, котрі розглядали пограниччя як стиковий культурний простір, в якому культури взаємодіють за алгоритмом: зіткнення – конфлікт – сусідство – контакт [18, с. 15].

Я. Верменич пропонує досліджувати пограниччя з таких ракурсів як просторовий (з урахуванням регіональних та місцевих відмінностей), темпоральний (що дає можливість прослідкувати еволюцію образів регіону в часі), політико-культурний (із включенням етнонаціональних стереотипів і міфів), політико-психологічний (із розглядом цих стереотипів на раціональному, так і на неусвідомленому рівні). Підсвідомий рівень сприйняття погранич особливо важливий, позаяк по різні боки кордону утворюються емоційні стереотипи, котрі впливають на появу агресорів та жертв [3, с. 72].

Принципово важливим елементом у моделі пограниччя є кордон. На відміну від класичної геополітичної традиції, сучасна лімологія інтерпретує кордони як соціальний, культурний і політичний конструкт [6, с. 93]. Російський теоретик лімології В. Колосов влучно підкреслює, що «значення кордону в житті людей неможливо зрозуміти без аналізу його ролі в суспільній свідомості, самоідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю)» [12]. Про новий порубіжний тип свідомості та нові суспільні відносини, що формують кордони, наголошує і Я. Верменич. Вона також стверджує про позитивну й негативну сторони кордонів: з позитивної точки зору кордон стимулює рухливість і ініціативність, створює можливість діалогу й обміну культурними здобутками, а з негативної – провокує постійні стресові ситуації, зони напруги і воєнних конфліктів [2, с. 31].

Все більше науковців визнають парадокс сучасних кордонів, який полягає у тому, що вони одночасно і розділяють держави та народи, і перетворюють прикордоння у центри особливих регіонів, де формуються нові форми солідарності, нові типи свідомості й нові соціальні спільноти. Кордон вже не розглядається як перешкода, обмеження

можливостей, «бар'єр» [6, с. 97]. Фахівець Інституту слов'янознавства РАН Л. Горизонтов, досліджуючи український зріз проблеми кордонів і погранич, підкреслює, що кордони виступають неодмінним атрибутом будь-якої регіональної структури, а пограниччя – єднальною ланкою між кордонами й регіонами. Кордони не тільки розділяють, але й об'єднують, перетворюючи пограничні регіони зонами активної інтеграції та співробітництва. Кордони функціонують не лише як політичні маркери (внутрішніх і міжнародних), а також в якості етнічних, конфесійних, культурних, мовних, економічних рубежів [5, с. 4].

В умовах глобалізації поступово відбувається злиття традиційних культурних меж, яке пов'язане з прибуттям носіїв іншої культури, що яскраво проявляється в пограниччі. А відтак поступово традиційне розуміння кордону зникає. Небезпека глобалізації в контексті її впливу на культурні межі полягає в тому, що вона спрямована на легітимізацію культурної екстериторіальності, що для національних культур є тривожною тенденцією, що призводить до втрати національної ідентичності [4, с. 191]. В даній ситуації важливу роль відіграє історична пам'ять, котра здатна зупинити цю тенденцію. Формування особливого типу порубіжної свідомості відбувається за участю історичної пам'яті та національної самосвідомості. Історична пам'ять, зауважує В. Масненко, – це концентрація у колективній свідомості історичних подій, фактів, які з часом змінюються, набувають додаткових сенсів та можуть модифікуватися у національні міфи та легенди [14, с. 49]. Історична пам'ять пояснює багато явищ, що відбуваються в ареалі культурного пограниччя, оскільки вона є найважливішою складовою частиною духовної сфери людини, котра дає можливість підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність народного досвіду, передачі національних традицій та цінностей наступним поколінням. Зрештою, всі знання про минулі події, емоційні відбитки у свідомості народу стають вектором у поведінці етнічної спільноти в суспільному житті [18, с. 20].

Сьогодні існує тенденція виокремлення чотирьох можливих альтернатив для людини в умовах пограниччя. Так, першою альтернативою є повна ідентифікація із домінуючою культурою і втрату власної. Другою є «ізоляція» – активний чи пасивний супротив асиміляції, переважно у вигляді демонстративного відкидання «чужої» культури шляхом еміграції чи сепаратизму. Третьою альтернативою для людини, яка проживає на пограниччі, є маргіналізація, коли людина мириться з «проміжним» станом, відчуваючи себе неорганічною частиною обох культурних традицій. І четверта стратегія, котра вважається, як влучно зауважує Я. Верменич, найбільш прийнятною, вкладається в поняття інтеграція. «Це в міру гармонійна, «подвійна» ідентифікація як із старою, так і з новою культурними матрицями... Цілі, інтереси й потреби індивіда та соціальних груп узгоджуються без втрати ними традиційної ідентичності» [3, с. 87-88].

Оскільки «культура на перехресті», погранична культура активно впливає на свідомість особистості, особливу увагу слід приділити проблемі маргінальної людини (від лат. *marginalis* – пограничний, периферійний, той, що знаходиться на межі), яка може сформуватися в даному середовищі. У своєму класичному визначенні культурна маргінальність є результатом крос-культурних контактів і асиміляції. В її основі лежать взаємовідношення систем цінностей двох культур, в яких задіяний індивід, результатом чого виникає двозначність, невизначеність власного статусу і ролі. Культурна маргінальність проявляється як стан людини, що в силу обставин загубила свої «корені», а асимілювати цінності й дух нової культури вона не може або не хоче [11, с. 60].

Американський соціолог Р. Парк поняттям «маргінальна людина» позначив такого суб'єкта, котрий з'являється в тому чи іншому місці, де з конфлікту рас і культур починають створюватися нові спільноти. Доля обрікає цих людей на існування в двох світах одночасно. Така людина, як правило, стає особистістю з ширшим світоглядом, більш незалежними та раціональними поглядами [16, с. 296].

Соціокультурне середовище пограничного регіону є зоною, де дві культури переплітаються і де культура, яка освоює простір, комбінує, об'єднує особливості двох культур. І в центрі цього переплетіння маргінальна людина, котра володіє такими специфічними властивостями як емерджентність, транзитність, поліморфність, толерантність, схильність до енергійного сприйняття, засвоєння, творчої переробки «чужих» культурних цінностей, готовність поділитися «своїми», бікультуралізм [9, с. 49-50].

Яскравим прикладом явища пограниччя культур є Буковина, яка розміщена у зоні інтенсивних етнічних комунікацій, де протягом століть існував тісний контакт між багатьма етносами, а відтак сьогодні поліетнічний склад населення тут особливо виразний. Згідно перепису населення 2001 року на території Буковини проживає близько 75% українців, 12,5% румунів, 7,3% молдаван, 4,1% росіян та 1,1% інших національностей (поляків, німців, євреїв тощо). Більшість румунського населення проживає у Глибоцькому, Герцаївському та Сторожинецькому районах, а молдавського – у Новоселицькому та Глибоцькому районах. Російське населення проживає здебільшого в місті Чернівці та місті Новодністровськ, крім цього є окремі російські села в Глибоцькому та Сокирянському районах. Також існують села з польським населенням, зокрема в Сторожинецькому районі, а в с. Красношорі живуть нащадки словаків. Така етнічна строкатість є вже давно відомою особливістю Буковини, і пояснюється багатовіковим перебуванням під владою різноманітних держав та наявністю кордону з Румунією та Молдовою. Буковинська земля пережила «давньослов'янську державність, татаро-монгольську навалу, угорське та польське верховенство, владу молдавських господарів, османсько-турецьке іго, Габсбурзьку монархію, королівську Румунію, Радянську імперію, а також численні російські інвазії та німецьку окупацію під час Другої світової війни» [17, с. 158].

Особливий період для формування своєї рідної буковинської культури розпочався в 1774 р., коли Буковина перейшла під протекторат Австрійської імперії. Характеризуючи ситуацію, що склалася в краї, О. Сухомлинов, стверджує, що «можливо саме у період Габсбурзького володарювання почали формуватися засади буковинського універсалізму. Відсутність визначеного демаркаційного кордону між етнічними групами та міжнаціональна комунікація у рамках єдиної суспільної системи сприяли розвиткові явища багатомовності та гетероетнічності культури регіону. Мозаїка чи сусідство культур були причиною виникнення специфічного типу пограниччя, де між різними групами виникали специфічні реляції, які складно розглядати у контексті бінарної опозиції стиковість/перехідність. ... можемо впевнено стверджувати, що протягом відносно короткого часу на цих землях виник специфічний тип регіональної спільноти, культури, філософії екзистенції. Довготривалі явища й процеси взаємопроникнення та взаємодії різних культурних систем формували новий світогляд, перцепцію навколишнього світу, нову людину ...» [18, с. 123].

Подібна ситуація призводить до того, що поліетнічний регіон починає розвивати власне особливе культурне середовище та специфічну свідомість, яка не відкидала, а навпаки

сприймала чуже. І саме політика Австро-Угорщини спрямовувалася на лібералізм, толерантність та мультикультуралізм на всій своїй території, зокрема й на Буковині. Справді, саме в цей період культура Буковини зазнала свого розквіту, і такий вплив багатонаціонального населення став тільки поштовхом для створення неповторної мультинаціональної буковинської культури.

На нашу думку, можна охарактеризувати тогочасний стан культури Буковини з центром в місті Чернівці такими рядками: «Чернівці було містом, де недільний день розпочинався з Шуберта, а закінчувався дуеллю. Це місто – на півдорозі поміж Києвом і Бухарестом, поміж Краковом і Одесою – було негласно столицею Європи, де дочки м'ясників співали колоратурним сопрано, а фірми фіакрів сперечалися про Карла Крауса, де тротуари підмітали букетами троянд, і де книгарень було більше, ніж пекарень. Чернівці було містом постійної інтелектуальної дискусії, яка вранці починалася з нової естетичної теорії, а до вечора її вже було остаточно розбито. ... Чернівці – це був пароплав задоволень з українською командою, німецькими офіцерами і єврейськими пасажирами на борту, який під австрійським прапором постійно курсував поміж Заходом і Сходом», – так підсумовував деякі характерні риси чернівецького феномену німецький публіцист Георг Гайнцен [цит. за 10, с. 9].

Варто відмітити, що позитивним фактором, який вплинув на формування традицій добросусідства у буковинців різного етнічного походження, була відсутність жорсткої конкуренції в боротьбі за владу і ресурси між поліетнічним населенням краю. Постійне спілкування різних етносів взаємно збагачувало їх. Переймаючи у сусідів більш раціональні методи ведення господарства, буковинці отримували відчутну вигоду. Взаємовигідний обмін відбувався не тільки у сфері економіки. Навіть в такій традиційно консервативній області, як національна кухня, помітні запозичення [1, с. 64-65].

Регіональна специфіка, зазначає І. Буркут, особливо помітна в мовній сфері. Для Чернівців характерним було те, що більшість мешканців володіло декілька мовами. Засобом спілкування поліетнічного населення, перш за все, була німецька мова, яка вивчалася в школах та інших навчальних закладах всієї імперії. Дуже широко в місцях спільного проживання етносів-сусідів розповсюджено було знання румунської мови українцями і української – румунської. Багато мешканців непогано володіли також польською мовою, а близький до німецької ідиш часто використовувався у спілкуванні з євреями. Проте, незалежно від етнічного походження, буковинці прагнули взаєморозуміння, що дозволяло підтримувати в багатонаціональному середовищі дух співробітництва і давало відчутні позитивні результати. На цій основі виникла особлива регіональна самосвідомість, котра отримала назву «буковинізм» [1, с. 65-66].

Сучасний буковинський дослідник цього явища, професор О. Добржанський, звернув увагу на таку характерну рису «буковинізму», як поліетнічна свідомість. Він стверджував, що усвідомлення регіональної відособленості поступово утвердилося так сильно, що в кінці XIX ст. в окремих українських, польських, австро-німецьких газетах з'являються ствердження про існування якогось особливого багатомовного буковинського народу. Тогочасні мемуаристи неодноразово у своїх працях наводили фразу «Я, буковинець!». Звичайно, ствердження про буковинський народ не витримує критики, але те, що регіоналізм на Буковині був доволі сильним і протистояв національним рухам, ослаблюючи їх – безсумнівний факт [7, с. 81-82].

З плином часу владна політика на Буковині змінювалася, що впливало і на «буковинізм». Проте, навіть Друга світова війна не знищила етнічної толерантності буковинців. Вони й

далі продовжували зберігати традиційну повагу до своїх сусідів різного етнічного походження. Значна кількість буковинських румунів підтримувала з українцями приятні стосунки і не брала активної участі в дискримінаційних діях офіційних структур, спрямованих проти українського населення. Виховані на буковинських традиціях толерантності українці, румуни та представники інших національностей не лише намагалися зберегти нормальні взаємини між своїми громадами, але й надавали допомогу окремим представникам тих етнічних громад, які зазнали в роки війни найбільших переслідувань [1, с. 244].

Після проголошення незалежності України влада усвідомлювала важливість забезпечення доброзичливих стосунків між мультинаціональним населенням та почала запроваджувати нову етнополітику, яка ґрунтувалася на сучасних демократичних засадах. Тому урядом України було прийнято низку документів і законів, завданням яких було забезпечення прав національних меншин, а створення національно-культурних товариств допомогло б у задоволенні культурних потреб різноманітних етносів. Це змогло б стабілізувати та покращити міжетнічні стосунки на території нашої країни в цілому, й у Чернівецькій області зокрема. Проте, як підтверджують матеріали соціологічних досліджень, серед населення простежується тенденція поширення негативних настроїв щодо інших національностей, що пояснюється низьким рівнем життя, масовим безробіттям, а отже – пошуком винних у погіршенні їхнього становища [1, с. 247].

Отже, в сучасній літературі й публіцистиці вже давно сформовано образ буковинця, якому властиві толерантність та терпимість до інших етнічних груп і віросповідань. Польський вчений, буковинець за походженням, К. Фелешко вважає Буковину прикладом гармонійного співіснування для інших регіонів Європи з її інтеграційними тенденціями, з мешканцями, котрі відкриті до всіх культур та беруть активну участь у її розвитку. Він стверджує: «Ми є діти краю, який завжди пишався відкритістю своїх мешканців на всі оточуючі його культури й мови, а та взаємна відкритість всіх нас взаємно збагачує. Такими ми були і такими залишимося» [20]. Цікавим є те, що емігранти з Буковини (німці, євреї, поляки) і досі називають себе буковинцями, що є свідченням міцної регіональної свідомості та наявності специфічної стійкої регіональної культури. Буковина є не стільки регіоном співіснування культур, скільки територією міжетнічної взаємодії, пенетрації мов і традицій, інтерференції релігійних переконань. Міжнаціональна взаємодія в межах єдиної суспільної системи та відсутність визначеного демаркаційного кордону між етнічними групами на території Буковини сприяли формуванню гетерогенності культури регіону, а також виникненню особливого різновиду пограниччя. Саме мульткультуризм, багатомовність, діалог культур і толерантність є визначальними елементами свідомості пограничної спільноти Буковини [18, с. 123-124].

Отже, сучасні глобалізаційні процеси вимагають трансформацій суспільних відносин на кордонах України, замість відчуження актуальною стає інтеграція, ліквідація бар'єрів, перешкод та упереджень. Повноцінно зрозуміти особливості українського регіоналізму та специфіку локальної самосвідомості, зокрема буковинської, неможливо без врахування проблем пограниччя, порубіжності, кордону, прикордоння. Так, концепція пограниччя допомагає пояснити етнічні ідентифікаційні процеси у контактних зонах, зрозуміти специфіку формування етнічної ідентичності в українському суспільстві. Зберегти культурні традиції у цих умовах та передавати національні цінності від

покоління до покоління допомагає історична пам'ять, як складова духовності людини. Прикладом феномену пограниччя культур є Буковина, яка розміщена у зоні інтенсивних етнічних комунікацій, де протягом століть існував тісний контакт між багатьма етносами. Саме в період перебування краю під владою Австро-Угорщини виникла особлива поліетнічна свідомість, яка називається «буковинізм», що характеризується лібералізмом, толерантністю та мультикультуралізмом, а також сформувалася неповторна багатонаціональна буковинська культура. І сьогодні вона розвивається шляхом взаємозв'язку та взаємопроникнення культур інших етнічних груп, зберігаючи при цьому власні фундаментальні цінності й національні традиції.

Використана література:

1. Буркут І.Г. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І.Г. Буркут. – Чернівці: Прут, 2005. – 572 с.
2. Верменич Я. Історична лінгвістика: проблеми концептуалізації / Ярослава Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 5. – С. 29-48.
3. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір/ Ярослава Верменич // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 6. – С. 67-90.
4. Воронченко Т., Сокольских Н. Трансформація культури пограниччя в епоху глобалізації / Т. Воронченко, Н. Сокольских // Гуманитарный вектор. – 2012 - № 3 (31) – С. 187 – 192,
5. Горизонтов Л. Украина в зеркале регионалистики / Л. Горизонтов // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – М., 2005. – С. 3-12
6. Дмитрук В. Російсько-український кордон і прикордоння як об'єкт дослідження історичної регіоналістики / В. Дмитрук // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 6. – С. 91-100
7. Добржанський А. «Буковинізм» как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX – начала XX века / А. Добржанський // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М.: ИСБ РАН, 1997. – 318 с.
8. Ежова Е.Ю. Художественная культура личности в дискурсе поликультурного пространства : монография / Е.Ю. Ежова ; Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. — Рязань, 2010. — 260 с.
9. Емченко Д. Маргинальный человек в контексты культуры трансграничного региона // Вестник Челябинского государственного университета. 2009. № 11 (149). Философия. Социология. Культурология. Вып. 11. С. 47–50.
10. Загублена арфа: Антологія німецькомовної поезії Буковини / Уп. П.Рихло. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – 542 с.
11. Кемалова Л.И., Парунова Ю.Д. Личность маргинала и возможности ее социализации в условиях транзитивного общества. Монография. – Симферополь – Керчь: Таврия, 2010. – 228 с.
12. Колосов В. Теоретическая лингвистика: новые подходы / В. Колосов // Международные процессы. – 2003. - № 3. – С. 44-49. Режим доступа <http://www.intertrends.ru/three/004.htm>
13. Кочан В.М. Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі. Автореф. дис. ...канд.філос.наук / Василь Кочан. – Симферополь, 2008. – 18 с.
14. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В.

Специфіка феномену «буковинізм» як пограничного типу культури

Написано от Гнидка Катерина Олександрівна
Четвъртък, 10 Април 2014 04:07

Масненко // Український історичний журнал. – 2002. - № 5. – С. 49-62.

15. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу / Лідія Антошкіна, Олександр Гадинко, Гелена Красовська, Петро Сигеда, Олексій Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2010. – 238 с.

16. Парк, Р. Культурный конфликт и маргиналь-ный человек // Обществ. науки за рубежом. Социология. М., 1998. № 2. С. 296

17. Рихло П. «Ми були розмаїттям у єдності ...» (До проблеми синтезу буковинської культури) / П. Рихло // Вікно в світ. – 2000. – № 2. – С. 158-168.

18. Сухомлинов О. М. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему. / О.М. Сухомлинов – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – 212 с., 30 іл.

19. Шестакова К. Ю. Етнічна ідентифікація на українському пограниччі : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / К. Ю. Шестакова. – К., 2005. – 13 с.

20. Feleszko K. Bukowińskie Spotkania. Folder. – Jastrowie – Piła, 1996

Kateryna Hnydka

postgraduate student of the National academy of managerial staff of culture and arts (Kyiv)

kate_mate@mail.ru

The specificity of the phenomenon of "bukovynizm" as a boundary type of culture
In the article the author examines the phenomenon of "frontier culture" as a condition for the formation of a special ethnic identity in the borderlands region and particular type of consciousness in the contact multicultural space on the example of a phenomenon "bukovynizm", which was formed in the late eighteenth century in Bukovyna.

Keywords: frontier, border, ethnic identity, culture clash, frontier type of consciousness, historical memory, "bukovynizm", multiculturalism.{jcomments off}